

UDK 281.96 (497.6 Sarajevo) "14/17"
Pretisak

O POSTANKU STARE PRAVOSLAVNE CRKVE U SARAJEVU*

Boris Nilević

U članku se problematizira vrijeme nastajanja Stare pravoslavne crkve u Sarajevu u kontekstu odnosa osmanske vlasti prema gradnji i popravci hrišćanskih sakralnih objekata. Na osnovu literature i objavljenih izvora, autor iznosi različita mišljenja, od onih da je tu crkva postojala prije dolaska Osmanlija do onih da se u dokumentima uopće ne spominje.

Ključne riječi: Stara pravoslavna crkva u Sarajevu, Srpska pravoslavna crkva, Muzej Stare pravoslavne crkve u Sarajevu.

Još uvijek postoji jedna predrasuda da su Osmanlije prilikom osvajanja naših krajeva rušile i palile pravoslavne bogomolje, često pretvarale u džamiju najljepšu crkvu u gradu i ukidale sve što je srpskom narodu ostalo iz perioda njegove samostalnosti.¹ Ta pretpostavka o masovnom rušenju crkava ili njihovom pretvaranju u džamije je preuveličana, mada ima izvjesnu realnu osnovu na kojoj je izrasla. Nasilno, hrišćanski hramovi su nestajali izuzetno, koliko je poznato, u prvom osvajačkom ratu, odnosno u vrijeme velikog austrijsko-turskog rata, krajem XVII stoljeća.² Uglavnom, za smutnih vremena. Češći razlog rušenja hrišćanskih bogomolja bila je njihova zapuštenost, obično po gradovima, u kojima je prevladavalo muslimansko

---

* Rad je objavljen u listu *Bosanska vila - Nova serija, br. 1. god. I.* 1994. Sarajevo: SPKD "Prosvjeta", 2-3.

¹ Đurđev B. 1970. 186.

² Petković S. 1965. 46.

stanovništvo, sastavljeno od doseljenika ili islamiziranih hrišćana. Po osman-skim zakonima, ako je crkva bila napuštena više od pedeset godina, mogla se porušiti ili pretvoriti u džamiju. Gradske crkve su relativno brzo izgubile svoje vjernike, te su postepeno nestajale. Neke od njih su bile pretvorene u džami-je, druge su rušene i od njihovog materijala su građena razna javna zdanja.³ Ovo je i razumljivo, jer su Turci preferirali muslimanski grad, te je hrišćansko stanovništvo tu ostajalo u manjini. Osmanlije nisu zabranjivale opravljjanje hrišćanskih crkvi i manastira, ali ni dozvoljavale da se, bez naročite dozvole, podižu nove bogomolje. Jedan podatak iz 1527. godine kazuje da je sarajevski sud dozvolio katolicima u Fojnici da mogu “podići crkvu iste veličine kakva je bila”.⁴

Turci su zakonima zabranjivali podizanje sasvim novih hrišćanskih bogomolja. U brojnim kanun-namama postoje odredbe koje strogo zabranjuje crkvi tamo gdje ih za “starog nevjerničkog vremena” nije bilo. To su kanun-name za bosanski sandžak iz 1516, 1530. i 1542. godine, te kanun-name za bosanski, hercegovački i zbornički sandžak iz 1539. godine.⁵ Kako su ovi zakoni u pogledu crkava slični, navešćemo odredbe jednog (iz 1516. godine), kao uzorak za ostale: “Podignute su crkve u nekim mjestima u kojima one nisu postojale od starog nevjerničkog vremena. Neka se takve novopodignute crkve dadu porušiti. [...] A onaj kadija u čijem se kadiluku to dogodi pa to ne zabrani i ne spriječi, to će biti razlog da se svrgne”.⁶ U smislu svega gore navedenog, treba sagledavati i postanak Stare pravoslavne crkve u Sarajevu.

Od pravoslavnih bogomolja u srednjoj Bosni najznamenitija je stara pravoslavna crkva u Sarajevu, na Varoši, u blizini Bašćaršije, čiji je postanak još uvijek obavijen tamom: da li je postojala prije dolaska Osmanlija u Bosni, ili je sagrađena za njihova vremena? Najstariji osmanski izvor koji govori o Sarajevu jeste Isa-begova vakufnama (zavještajnica) iz početka 1462. godine. U njoj se crkva ne spominje. Teško da ne bi bila spomenuta, da je već tada postojala. Poznato je iz kasnijih vremena da je Isa-begov vakuf imao svojih zemalja na

---

³ Isto.

⁴ Slijepčević Đ. 1966. 307.

⁵ Monumenta Turcica I. 1975. 31, 43, 56. i 66.

⁶ Isto. 31.

Varoši u blizini crkve.⁷ Ipak, ta vakufnama spominje staro hrišćansko groblje na tzv. Carini, u blizini današnjeg Marin-dvora. Međutim, ne zna se sigurno koje su hrišćanske konfesije bili ti nemuslimani, što su se tu ukopali. Pretpostaviti je da su bili, ako ne isključivo, a ono bar djelimično pravoslavne vjere.⁸

U sumarnom popisu Bosne iz 1468/9. godine, defteru koji predstavlja najstariji sačuvani popis Bosne u cjelini, tj. pruža podatke o teritorijama koje su već bile osvojene, crkva se ne spominje.⁹

U defteru bosanskog sandžaka iz druge polovine juna 1485. godine zabilježeno je da u Sarajevu ima 42 muslimanske kuće, 103 hrišćanske i 8 kuća dubrovačkih građana.¹⁰ Četiri godine kasnije, prema defteru bosanskog sandžaka s kraja jula, odnosno početka avgusta 1489. godine, broj muslimanskih kuća se udvostručio. On iznosi 82 kuće, dok broj hrišćanskih kuća iznosi samo 89.¹¹ U ovom defteru bilježi se i vojnik Đuro sin popov na Varoši.¹² Smanjenje hrišćana je vidljivo i u bilješci prezvitera Vuka koji je po porudžbi pljevaljskog kneza Mihaila 1516. godine dovršio Psaltir u "mjestu Vrhbosanju, rekome Sarajevo", i na kraju dodao: "Tada u te dane u toj zemlji bješe veliko umnožavanje agarjenskih čeda, a pravoslavne vjere hristianske u toj zemlji, veliko umanjenje".¹³ U zapisu se očituje sveštenikova zabrinutost za sudbinu pravoslavija, čiji se broj vjernika umanjuje na račun islamske vjere. Ipak, pravoslavna crkva u Sarajevu i dalje postoji i u njoj božju službu obavlja više sveštenika. O njenom postojanju u ovom vremenu zasnjeđuje i jedan osmanski izvor iz 1539/40. godine, u kome se govori da je pava, kći popa, Rake za "božju ljubav" uvakufiladio svog zemljišta u mahali Varoši da tu "sveštenici stanuju i da u jevanđelju podučavaju dječicu nevjernika".¹⁴ Iz dokumenta se da zaključiti da u Sarajevu tada nije bio jedan sveštenik, te je i radi toga vjerovatno da je tu na Varoši bila i pravoslavna bogomolja, kao što je i današnja Stara crkva u

---

⁷ Skarić V. 1928. 112.

⁸ Isto. 7.

⁹ Aličić A.- Ibrahimović R. 1.

¹⁰ Filipović N. 1953. 69.

¹¹ Isto. 70.

¹² Isto.

¹³ Stojanović Lj. 1902. 130-131.

¹⁴ Skarić V. 1928. 8-9.

tom kraju. Znajući da je u onim vremenima narodu preča bila crkva od škole, a nesumljivo je da se u aktu misli na školu, može se kao sigurno uzeti da su sarajevski Srbi najprije podigli sebi crkvu, pa docnije školu, što se vidi iz ovoga izvora.¹⁵

U muzeju Stare srpsko-pravoslavne crkve u Sarajevu ima preko 300 turskih dokumenata koji većinom potiču iz XVIII i XIX stoljeća. Samo su četiri iz prve polovine XVII stoljeća.¹⁶ Po svojoj sadržini ovi izvori su vrlo različiti.

Okolo 30 dokumenata se odnosi na popravku Stare crkve na varoši u raznim vremenima XVIII i XIX stoljeća, dok iz ranijih vremena nije sačuvan nijedan izvor o ovom predmetu. U nekim od tih postojećih izvora se navodi kako je stara srpsko-pravoslavna crkva na Varoši ostavljena hrišćanima još od vremena osvojenja Bosne od strane Osmanlija. S druge strane u svim odobrenjima za popravku bogomolja, počevši od 1729. godine, naročito se podvlači da se ima popraviti i restaurirati u njenom starom obliku bez ikakva povećanja i proširivanja.¹⁷ Dokumneti koji se odnose na popravku stare crkve potiču iz 1729, 1751, 1793, 1800, 1821. i 1841. godine.¹⁸

Na prvom mjestu imamo ferman od novembra 1729. godine kojim se na temelju izvještaja bosanskog beglerbega Ahmed-paše odobrava popravak stare srpske crkve, koja je prije bila potpuno izgorjela, pa je jedan dio popravljen. Ferman je upućen sarajevskom kadiji sa naređenjem "da se stvar ispita, te ako se utvrdi da je to – kao što stoji u šerijatskoj fetvi – stara crkva koja im je ostavljena od samog osvojenja, da je mogu popraviti i da ih u tom niko ne smije ometati".¹⁹

Da je stara crkva postojala u doba osvojenja Bosne od strane Osmanlija, to se iz navedenih izvora ne može sa sigurnošću tvrditi. U fermandu iz 1729. godine se kaže: "Ako je spomenuta stara crkva koja im je data od carskog osvajanja [...]"²⁰

---

¹⁵ Isto. 9.

¹⁶ Hadžibegić H. 1954. 145.

¹⁷ Isto. 145.

¹⁸ Isto. 147.

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto. 149.

U defterima iz 1468/9, 1485, 1489, 1516. i 1520. godine ne spominje se u Sarajevu ni jedna crkva. Međutim, ako se uzme u obzir da je u doba Isa-bega postojala Gornja Varoš i da je 1485. godine bilo tu preko 100 hrišćanskih kuća, onda nije isključeno da bi tada mogla postojati jedna pravoslavna crkva, iz srednjovjekovnog vremena. Jer, kompletnim sagledavanjem domaće, dubrovačke te prevashodno osmanske građe, da se zaključiti, da je na prostoru današnjeg Sarajeva u srednjem vijeku postojalo gradsko naselje na prostoru Varoši, odnosno Gornje Varoši, kvarta oko Stare pravoslavne crkve. Upravo, rani osmanski izvori upućuju na zaključak da Turci ovdje zatiču gradsko naselje što se vidi kroz nazive Stara Varoš – Atik Varoš iz 1462, odnosno Staro trgovište iz 1468. godine.²¹ Osim toga, teško da bi se u osmanskim gradovima, bar za dva-tri stoljeća turske uprave, mogle podizati nove hrišćanske crkve. Tolerancija postignuta kroz reforme Carstva, bar što se gradova tiče, hrišćanima je naklonjena ponajvećma u XIX stoljeću, kada se i građe pravoslavni hramovi u osmanskom urbsu, počev od Saborne crkve u Sarajevu.

Turci su ipak bili popustljivi prema stočarsko-ratarsko-vojničkom dijelu naroda, čiju su kolonizaciju ka novoosvojenim krajevima protežirali i usmjevali prema svojim strategijskim razlozima. To se vidi na primjeru sjeveroistočne Bosne i kontinentalne Dalmacije (Dalmatinske Zagore) koja je pala u turske ruke. U ovim oblastima su i prije obnove Pečke patrijaršije 1557. godine podizani novi pravoslavni hramovi.²²

Pitanju postanka stare crkve u Sarajevu može pomoći i historija arhitekture. Starohrišćansku centralnu dispoziciju s vizantijskim krstom imaju stare pravoslavne bogomolje, čija davnina nije utvrđena. Takva je crkva na Ozrenu sa karakteristikama romanske arhitekture, u kojoj se na četiri srednja stupa diže na pandantivima osmerokutni tambur s kubetom. Slične su dispozicije u crkvi manastira Tvrdoš kod Trebinja, u crkvi manastira Tavne i u staroj pravoslavnoj crkvi u Sarajevu. Druge bogomolje su jednobrodne, od kojih je najljepša u Dobrunu, građena prije 1383. godine, a slična joj je crkva kraj Go-ražda.²³

Uz naučna tumačenja postoji i narodna tradicija prema kojoj se gradnja Stare crkve veže za vrijeme Gazi Husrev-bega, a kao njen osnivač spominje

---

²¹ Mušeta - Aščerić V. Rukopis. 8-11.

²² Handžić A. 1975. 113.; Milaš N. 1901. 168-169.; Milaš N. 1969. 274.

²³ Enciklopedija Jugoslavije 2. 1956. 77.

se Andrija, brat Kraljevića Marka.²⁴ Samo su tu pobrkana vremena življenja spomenute dvojice velikaša.

LITERATURA

- Đurđev B. 1970. "Odnos između ohridske arhiepiskopije i srpske crkve od pada Smedereva (1459) do obnavljanja Pečke patrijaršije (1557)." *Radovi Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*. knj. XXXVIII. Odjeljenje društvenih nauka. knj. 13. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Petković S. 1965. *Zidno slikarstvo na području Pečke patrijaršije 1557-1614*. Novi Sad:
- Slijepčević Đ. 1966. *Istorija srpske pravoslavne crkve. Od pokrštanja Srba do kraja XVIII veka*. I knjiga. Minhen: Autor.
- *Kanuni i kanun-name za bosanski, hercegovački, zbornički, klički, crnogorski i skadarski sandžak. Monumenta Turcica historiam slavorum meridionalium illustrantia*. Tomus primus. Serija I. Zakonski spomenici. Sv. I. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu. 1957.
- Skarić V. 1928. *Srpski pravoslavni narod i crkva u Sarajevu u 17. i 18. vijeku*. Sarajevo: Državna štamparija.
- Aličić A. – Ibrahimović R. *Sumarni popis Bosne iz 1468/9. godine*. Rukopis pohranjen u Institutu za istoriju u Sarajevu.
- Filipović N. 1953. "Neki novi podaci iz ranije istorije Sarajeva pod Turcima". *Pregled br. 7 - 8*. časopis za društvena pitanja. Sarajevo:
- Stojanović Lj. 1902. *Stari srpski zapisi i natpisi I*. Beograd: Srpska kraljevska akademija.
- Hadžibegić H. 1954. "Stara pravoslavna crkva u Sarajevu po turskim dokumentima u njenom muzeju". *Naše starine*. Godišnjak Zemaljskog zavoda za zaštitu kulture i prirodnih rijetkosti N. R. Bosne i Hercegovine II. Sarajevo: Zemaljski zavod za zaštitu kulture i prirodnih rijetkosti N.R. Bosne i Hercegovine.
- Mušeta-Aščerić V. "Srednjovjekovna naselja na mjestu današnjeg Sarajeva". Rukopis pohranjen u Institutu za istoriju u Sarajevu pripremljen za Zbornik radova *Pola milenija Sarajeva*.
- Handžić A. 1975. *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*. Tuzla:
- Milaš N. 1901. *Pravoslavna Dalmacija – istorijski pregled*. Novi Sad:
- Milaš N. 1969. "Episkop dalmatinski Stefan. Srpska crkva u Dalmaciji i Boki

---

²⁴ Hadžibegić H. 1954. 145.

Kotorskoj. Srpska pravoslavna crkva 1219-1969". *Spomenica o 750-godišnjici autokefalnosti*. Beograd:

- *Enciklopedija Jugoslavije* 2. 1956. Zagreb: Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda NRJ.

SUMMARY

ON THE ESTABLISHMENT OF THE OLD ORTHODOX CHURCH IN SARAJEVO

Christian temples disappeared in various conquests, but also due to neglect, usually in towns with a profound Muslim majority. According to Ottoman laws, if a church had been abandoned for more than fifty years, it could be rebuilt and turned into a mosque. Town churches lost their believers relatively quickly, and thus they gradually vanished. An interesting example is the old Orthodox Church in Sarajevo. It was located in the town centre, and it is still a mystery whether it existed prior to the Ottoman conquest, or whether it was newly built, or, what is the most probable answer, whether an already existent church was restored. The Church is connected with the settlement in the place of Varoši, above the Old Church, so, according to this, it can be concluded that the inhabitants of this settlement had their own temple before the arrival of the Ottomans.

Key words: The Old Orthodox Church in Sarajevo, The Serb Orthodox Church, The Museum of the Old Orthodox Church